

DEDE KORKUT ANLATILARINDAN DİRSE HAN OĞLU BOĞAÇ HAN BOYU'NDA TOPLUMSAL CİNSİYET VE DİL İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA KADIN İMGESİ

THE FEMALE IMAGE IN THE CONTEXT OF GENDER LANGUAGE RELATIONS IN BOGHACH KHAN, SON OF DHIRSE KHAN, FROM DEDE KORKUT NARRATIVES

ЖЕНСКИЙ ОБРАЗ В КОНТЕКСТЕ ЯЗЫКОВЫХ И ГЕНДЕРНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ПЛЕМЕНИ СЫНА ДИРСЕ ХАНА БОГАЧ ХАН ПО “РАССКАЗАМ ДЕДЕ КОРКУТ”¹

Merve Kolikpınar*

ÖZ

Konargöçer Oğuz topluluğunun yaşayışı ile ilgili bilgilerin Bayındır Han'ın etrafında toplanmış Oğuz beylerinin başından geçen maceralarla günümüze ulaşmasını sağlayan Dede Korkut Anlatıları, Türk kültür araştırmalarına kaynaklık etmektedir. Dönemin yaşam koşullarını ve toplumun değer yargılarını bilmemize olanak sağlayan eser, çalışmada toplumsal cinsiyet-dil ilişkileri düzleminde incelenerek Oğuz topluluğunda kadının ve erkeğin toplumsal konumunu değerlendirmemize kaynaklık etmiştir.

Çalışma dört bölümde şekillenmiştir. İlk olarak çalışmaya kaynaklık eden eser hakkında bilgi verilmiş, ardından *Dil ve Toplum* başlığı altında toplumdilbilim anlatılmıştır. Üçüncü bölümde, toplumdilbilim ekseninde kurulan toplumsal cinsiyet ile dil ilişkileri araştırılmıştır. Dördüncü bölüm, çalışmanın inceleme alanını oluşturmaktadır. Çalışma için Dede Korkut anlatılarını seçmemizin temel nedeni anlatıda yer alan kadın ve erkek tiplerinin birbirlerine yakınlığı, toplumsal rollerin benzerliğidir. Anlatılarda hem kadın hem erkek söylemlerine yer verilir. Bu durum bize toplumsal cinsiyetin dile olan etkisini araştırmanın kapılarını açtı. Çalışmanın amacı Dede Korkut anlatılarındaki toplumsal yaşamdan hareketle Türk kültüründe toplumsal cinsiyet rollerini belirleyip dil ile olan ilişkisini ortaya koyabilmektir. Çalışma Dirse Han oğlu Boğaç Han Boyu anlatısı ile sınırlandırılmıştır.

Anahtar kelimeler:Dede Korkut Anlatıları, Toplumsal Cinsiyet Roller, Toplumdilbilim, Dil-Cinsiyet Bağıntısı.

ABSTRACT

Dede Korkut Narratives, which make information about the migrant Oghuz community, their lives, traditions, conception of life and values possible to survive up to the present through the portrayal of characters around Bayındır Khan, are still a great source of research for Turkish cultural studies. The literary work enables researches to deduce information about the life conditions of the day as well as their values. It will also

¹ . DOI : 10.17498/kdeniz.118

* . Ardahan Üniversitesi, İBEF, TDE Bölüm Araş. Gör. Ardahan.

be our main source in this study as regards evaluation of gender roles in Oghuz community and language-gender realtions.

This study is comprised of four chapters. First, the source work is explained. Second, Socio-linguistics is explained in the context of Language and Society. In the third chapter, social gender and language relations are explored with a view to sociolinguistics. The main reason why Dede Korkut narratives are chosen for this study is the closeness of both sexes and the similarity in their social and cultural roles. Both female and male discourses find a place in the narratives, which has opened the gate of research on the influence of gender upon language. The purpose of the research is to determine gender roles in the Turkish culture as they are presented in Dede Korkut narratives, and then analyze the relations between gender roles and language use. The study is limited to one narrative titled, "Boghach Khan, Son of Dhirse Khan".

Key Words: Dede Korkut Narratives, Gender Roles, Sociolinguistics, Language-Gender Relations

АННОТАЦИЯ

"Рассказы Деде Коркут" содержат информацию о жизни Огузских племён и о приключениях огузских бейев, собравшихся вокруг Байндыр хана. Эти рассказы сохранились до сегодняшнего дня и являются источником для изучения тюркской культуры. Это произведение даёт возможность определить место женщины и мужчины в обществе огузов.

Статья состоит из четырёх разделов. Первый раздел содержит информацию о произведении как о источнике. Во второй части под заглавием *Язык и общество* речь идёт о обществоведении. В третьей части исследуются гендерные и языковые отношения, а четвёртая, посвящается к исследованиям данного произведения. Целью нашей статьи является изучение положений и роли женщины и мужчины в обществе, связь между языком повести и пола в тюркской культуре.

Ключевые слова: "Рассказы Деде Коркут", роль пола в обществе, обществоведение, связь между полом и языком.

GİRİŞ

1. DİL VE TOPLUM

Bir toplumun dili onun kültürünü, ruhunu, düşünce biçimini yansıtır. Toplumun birikimlerinin nesilden nesile aktarılmasında ve sürekliliğinde etkin bir rolü olan dil, yalnızca düşünceyi aktaran değil, aynı zamanda onu oluşturan, biçimlendiren bir dizgedir; "*Dil, her bireyin kendi doğrularını başkalarının doğrularıyla karşılaştırarak bireysel doğrudan sosyal doğruya tırmanışı, dolayısıyla bir arada yaşayışı mümkün kılar.*" (Karaağaç, 2013:802) Bireysellikten sosyalliğe geçişi, yani toplum olmayı sağlayan dil, ait olduğu toplumun düşünce biçimiyle şekillenir ve insanlar doğayı, nesnelere o toplumun düşünce biçimiyle algılar; "*Dil, düşünceyi tamamlayan, onu son noktasına erdiren bir şeydir ve insanları düşünen varlık olarak gösteren bir yeteneğin gelişmesidir.*" (Akarsu, 1984:39). Bu durum dil ile düşünüş tarzı arasındaki bağlantının önemini gündeme getirir; "*Düşüncenin, tüm boyutlarına ulaşabilmesi için dil gereklidir; kendisine belli bir biçim verecek anlatım kalıbı bulunmayan yerde düşünce de gelişmez.*" (Vardar, 2001:247). Aynı düzlemde dili şekillendiren de düşüncedir.

Dil, bireyin toplumsallaşma sürecinin etkisindedir. Toplumsal yaşam dile yansıdığı için dilin yapısını da etkiler. Dil ile toplumsal olgular arasındaki bu ilişki toplumdilbilimin inceleme alanına girer. Toplumdilbilim “*dil ve toplum arasındaki ilişkilerin tüm görünüşleriyle ve çeşitli kuram, yaklaşım ve modellere dayanılarak araştırıldığı dal,*” (İmer, Kocaman ve Özsoy: 2013:247) şeklinde tanımlanır. Wilhelm von Humboldt “*dilin gelişmesini toplumda olan değişmeler, kültür ve düşünce alanındaki gelişmeler*” (İmer, 1990:11) yoluyla açıklar. Çalışmalarında dile kültür arasındaki bağlantı konusuna geniş yer ayıran Wilhelm von Humboldt, dil-kültür çalışmalarının öncüsü olarak kabul edilir. Bir topluluğun, ulusun diline bakılarak o ulusun kültürüne, dünyayı algılayış biçimine ulaşılabileceği görüşünde olan W. von Humboldt bu düşüncesini “*ulusun dili ruhudur; ruhu da dil*” (Aksan, 2015:65) şeklinde ifade eder.

Toplumdilbilimin başlangıcı olarak Bernstein’ın çalışmaları kabul edilir. 1959’da Bernstein ve onunla aynı görüşe sahip bilim adamları eksiklik kuramını yaygınlaştırırken, Bernstein’ın görüşlerine eleştirel yaklaşan bilim adamları yaptıkları çalışmalar sonucunda ayrılık kuramını ortaya çıkarmışlardır. Böylece bu iki kuram toplumdilbilim alanında en çok yaygınlaşan iki kuram olmuştur.

Eksiklik kuramının öncüsü, İngiliz toplumdilbilimci Bernstein “*her şeyden önce toplumsal gruplara özgü dil kullanımı bulunduğundan yola çıkmakta, alt katman üyelerinin dil davranışlarının orta katman üyelerinkinden ayrı olduğunu söylemektedir.*” (İmer, 1990:19). Alt katman olarak değerlendirdiği halk dilinin özelliklerini kısa, dilbilgisi bakımından basit, eksik cümleler, bağlaç ve sıfat kullanımının azlığı, soruların sık kullanımı olarak saptayan Bernstein’a göre orta sınıfın kullandığı dil, alt katmanın kullandığı dile kıyasla daha karmaşıktır.

Toplumdilbilim çalışmalarında belirginleşen ikinci kuram olan *ayrılık kuramının* temsilcileri olarak Stewart, Labov, Bailey, Baratz, Wolfram bilinir. Labov toplumdilbilim üzerine yaptığı çalışmalar sonucunda eksiklik kuramını eleştirmiş ve karşıt olarak ayrılık kuramını geliştirmiştir. Bu kuramı savunan dilbilimcilere göre, dil kullanımında iyi ve kötü üzerine bir derecelendirmeye gidilmez. Benzer şekilde eksiksiz, eksik, yeterli, yetersiz gibi nitelermeler yapmak da mümkün değildir. Ölçünlü veya ölçünlü olmayan bütün dil kullanımları kendine özgü bir dizgeden oluşur. Ayrılık kuramı başlığı altında değerlendirilen ve ölçünlü türün saygınlığına uygun olarak başka dilsel türler de bulunur. Dittmar’ın sınıflandırmasında bu türler dörde ayrılır: “*Ölçünlü türler, bölgesel türler, toplumsal türler, işlevsel türler*” (İmer, 1990:39).

Toplumsal grupların dil varlığının tümü toplumsal dil türlerini oluşturur. Bu türler *sosyolektler* olarak adlandırılır. Bu grubun içinde toplumsal katmanların, mezhep, cinsiyet, yaş, aile/akraba, eğitim, meslek gruplarının önemi fazladır. Bu gruplar arasında kullanılan dil, özellikle söz varlığı açısından değişiklik gösterir. Çalışmamızın konusu dil kullanımının cinsiyete bağlı değişkenliği olduğundan toplumsal türler cinsiyet bazında daha detaylı olarak irdelenecektir.

Çalışmamızın alanı olan “*toplumdilbilim, dilsel topluluklar içindeki dilsel davranışları hangi toplumsal yasaların ve kuralların belirlediğini ortaya çıkarmaya özen gösterir; bunların sınırlarını çizmeye ve söz konusu davranışı dilin kendisine göre tanımlamaya çalışır.*” (Fishman’dan akt. Rifat, 2008:186) Biz de Dede Korkut Anlatılarında sosyolekt olarak ele aldığımız cinsiyet değişkeninin dil kullanımına etkisini belirlemeye çalışacağız.

2. TOPLUMSAL CİNSİYET VE DİL İLİŞKİSİ

Toplum içinde yer alan sosyolektlerin sahip oldukları söz varlıkları kendi içlerinde değişkenlik gösterir. Çalışmaya, Labov'un, eksiklik kuramına karşıt olarak sunduğu ve her dil türünün kendine özgü bir söz varlığı ve saygınlığı bulunduğu görüşünü öne süren ayrılık kuramında, ölçünlü türlerle eşdeğer saygınlığı olan toplumsal dil türlerinin cinsiyet değişkeni kaynaklık edecektir. Toplumsal dil türleri içine dâhil edilebilecek mezhep, cinsiyet, akraba/aile, meslek, yaş gruplarının her biri aynı dil içinde farklı söz varlıklarına sahipler. Bu değişkenlerden en önemlisi cinsiyet değişkenidir. Çünkü toplumda bireyler arasındaki en belirgin fark cinsiyetlerdir. Birey daha dünyaya gelmeden toplumda, cinsiyetine göre bir ayırım gözetilir. Bu ayırım bireylerin söz varlıklarına ve dil kullanımlarına da yansır. Aynı dili kullanmalarına, aynı kurallar ve sözcüklerle konuşmalarına rağmen kadın dili ile erkek dili birbirinden farklılıklar gösterir.

Kadın dili/erkek dili ayırımını gündeme getiren ilk çalışmalar 1924 yılında Otto Jespersen'in araştırmalarıdır. Jespersen yaptığı araştırmalar sonucu bütün dillerde kadın dili ile erkek dilinin farklı olduğu, kadınların vücudun belli bölümleri ile ilgili sözcükleri ifade ederken daha yumuşak ifadelere ve deyimlere başvururken, erkeklerin daha keskin ve kaba ifadeler kullandığı sonucuna ulaşmıştır. (Duhme'den akt. Dağabakan, 2012:97). Jespersen'in ulaştığı ayrılık sesbilimsel değil, kelime hazinesi ve dil kullanım yetisinde görülen bir ayrılıktır. Bilgin, bu ayrılıktan yola çıkarak kadınların dil yetisinin zayıf olduğu görüşünü öne sürmüştür.

Yetmişli yıllarda kadın hareketinin başlamasıyla kadın ve erkek araştırmaları yoğunluk kazanmış ve kadın dili ile erkek dili arasındaki ayrılıklar üzerine birtakım çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar sonucu kadınların konuşurken erkeklerin baskısına maruz kaldıkları sonucuna ulaşmıştır.

Yapılan çalışmalar sonucu bazı kuramlar ortaya çıkmış ve araştırmalar bu kuramlar çerçevesinde şekillenmiştir. Otto Jespersen'in görüşlerini benimseyen bazı dilbilimciler bu düşünceyi kendi açılarından değerlendirerek bir kanıya varmışlardır. Bu bilginler, kadın dili ile erkek dili arasındaki farklılığı kadınların yetersizliği olarak görüp eksiklik kuramı etrafında değerlendirir. Ancak Jespersen bu farklılığı kadınların kötü olarak nitelendirdiği dil yetenekleri ile ilişkilendirirken, eksiklik kuramının araştırmacıları, durumu kadınların toplumsal konumuyla ilgili olarak değerlendirmişlerdir. Robin Lakoff kadınların dil kullanımlarının özelliklerini belirleyerek kadın dilini eksiklik kuramı kapsamında ele alır. Lakoff'a göre "*dilde kadınlara ilişkin olumsuz öğeleri değiştirmeye çalışmak toplumda kadınların yeri ve değerine ilişkin görüşler değişmeden mümkün değildir.*" (Lakoff'tan akt. König, 1992:27). Lakoff'un araştırmalarına göre, daha önce eksiklik kuramında ele aldığımız ve Bernstein'in alt katmanın dil kullanımı olarak belirlediği özellikler kadınların dil kullanımları ile kesişir. Sözlerini onaylatmak amacıyla sıkça soru edatı kullanmaları, düşüncelerini ifade ederken yumuşak ifadeler tercih etmeleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Bu araştırmalardan bir süre sonra eksiklik kuramının yerini ayrılık kuramı almıştır. Ayrılık kuramı kadın dili ile erkek dili arasındaki farklılığın kadınlar ile erkekler arasındaki farklılıktan kaynaklandığı görüşünü içerir. Ayrılık kuramı araştırmacıları bu farklılığı bir eksiklik olarak değil ayrılık olarak nitelendirir. Dil kullanımı ile cinsiyet arasındaki bağıntıyla ilgili araştırmalar yapan Jennifer Coates'e göre kadın ve erkeklerin dil kullanımlarının farklı olması ile ilgili iki farklı yaklaşım öne sürülebilir; "*Baskınlık yaklaşımı ve kültür yaklaşımı*" (akt. Demirci, 2014:260). İlk yaklaşımda erkeğin biyolojik yapısının da etkisiyle kadın üzerinde bir baskı kurduğu, bunun da dile yansıdığı görüşü

vardır. Bu yaklaşım, yetmişli yıllarda başlayan feminist hareketin temsilcileri ile aynı görüşü paylaşır. Güç, cinsiyet ve dil kullanımı arasında yakın bir ilişki kurulur. Coates'in öne sürdüğü ikinci yaklaşım ise kültür yaklaşımıdır. Kadınlar ve erkekler iki farklı sosyal grup olarak ele alınır. Farklı alt-kültürler olarak değerlendirilen kadın kültürü ile erkek kültüründen yola çıkan bu yaklaşımda da feminist düşüncenin izleri görülür. Coates kültür yaklaşımını, kadınların “*biz de varız*” deme şekli olarak görür. Erkek kültürünün karşısında kadın kültürünün varlığını dile getirip bu iki alt-kültür arasındaki farklılıkların dil kullanımlarında da etkili olduğu görüşünü ortaya çıkarır. Ancak toplumsal rollerin dil seçimleriyle ilişkisini araştıran Ochs, dil özelliklerinin cinsiyete özgü olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Ochs'a göre “*dilin bazı özellikleri belirli yapıları belirli bağlarla ilişkilendirerek bazı toplumsal anlamları (tutumlar, toplumsal eylemler, etkinlikler gibi) dizinleyebilir ve böylece bu yapılar cinsiyetle ilişkilendirilebilir.*” (Ochs'tan akt. Ercan ve Yağcıoğlu, 2007:2).

1990'lı yıllardan itibaren yapılan çalışmalarda ortaya yeni bir görüş çıkar. Bu görüş, cinsiyet olgusunu tarihsel ve toplumsal olarak irdeler. Bu sayede kadın dili/erkek dili kullanımı yerini toplumsal cinsiyet (gender) kavramına bırakmıştır. Toplumsal cinsiyet kavramı “*kadınlar ile erkekler arasındaki farklılıkların toplumsal düzlemde kurulmuş yönlerine dikkat çekmektedir. Fakat bu terimin kapsamı, ilk ortaya çıkışından beri, yalnızca bireysel kimliği ve kişiliği değil, ayrıca sembolik düzeyde erkekliğin ve kadınlığın kültürel idealleri ile stereotiplerini, yapısal düzeyde ise kurumlar ve örgütlerdeki cinsel işbölümünü içine alacak kadar genişlemiştir*” (Marshall, 1999:98). Toplumsal cinsiyetin kazanımına ve cinsiyetler arası farklılıkların açıklanmasına ilişkin çeşitli kuramlar vardır. Psikanalitik kuram, biyolojik kuram, sosyobiyolojik kuram, sosyal öğrenme kuramı, bilişsel gelişim kuramı, toplumsal cinsiyet şeması kuramı, toplumsal cinsiyet şemasıyla bilgi işleme kuramı, sosyal rol kuramı vb. Bu kuramlar birbirlerine karşıt değildirler. Yalnızca toplumsal cinsiyet kazanımının farklı yönleriyle ilgilenir ve o yönleri açıklarlar, çoğunlukla birbirlerini tamamlar niteliktedirler.

Cinsiyet (sex) kavramı kadın ile erkek arasındaki biyolojik farklılıklara işaret ederken *toplumsal cinsiyet (gender)* kavramı, kadın ile erkeğin tarihsel ve toplumsal konumunu ifade eder. Ancak toplumsal cinsiyet ile cinsiyet, bütünüyle birbirinden bağımsız değildir. Toplumsal cinsiyetin belirlenmesinde, kadının ve erkeğin biyolojik yapılarının payı büyüktür. Fiziksel farklar toplumsal rollerdeki farklılaşmanın temelini oluşturur. Bireyin doğuştan getirdiği cinsiyet özellikleri toplumun beklentileri ile şekillenerek kadının ya da erkeğin toplumdaki konumu belirlenir; “*Her insanın toplumsal cinsiyet kimliği, kişisel anlam ile kültürel anlamın girift bir biçimde iç içe geçmesi, neredeyse kaynaşmasından oluşur.*” (Chodorow, 2007:81). Bu durum, cinsiyetin kültürden ayrılmazlığının bir göstergesidir.

Toplumun kadına ve erkeğe biçtiği roller ve bu doğrultuda onlardan beklediği davranış şekilleri vardır. Cinsiyet farklılıkları ile ilgili tutumlar henüz anne karnındayken başlar ve yaşam boyunca sürer. Kız ve erkek bebeklerin kimlik renklerinde olan farklılıklar onların kıyafet seçimlerinde de kendini göstermeye devam eder. Giyim şekline meslek seçimine, duygusal yapıdan olaylar karşısında verilecek tepkiye kadar her şeyin belirlenmesinde cinsiyet temel etkidir. Toplum bireye cinsiyeti doğrultusunda nasıl davranması gerektiğini bildirir.

Toplumsal cinsiyet çalışmalarının temel problemi toplumların kültürlerinin bireylerin davranışlarına olan etkisinin cinsiyet bazında araştırılmasıdır. Bireylerin kadın veya erkek olması biyolojik cinsiyetleri ile ilgilidir. Toplumsal cinsiyet ile ifade edilmek istenen ise

toplumun ve ait olduğu kültürün, kadın veya erkek olmaya yüklediği anlamlar ve onlardan beklentileridir. Toplumun kadına ve erkeğe biçtiği roller ve onlardan beklentileri farklılıklar gösterir; “*Bir kez toplumsal cinsiyet “yüklenildiğinde” toplum bireylerden “kadınlar” ve “erkekler” olarak davranmalarını bekler.*” (Bourdieu ve Lorber’dan akt. Giddens, 2012:212). Toplum yaşantısının kadından ve erkekten beklemedikleri kadın ve erkeğin bedensel özelliklerinden tamamen ayrıştırılmaz. Toplumsal cinsiyet çalışmaları biyolojik cinsiyeti de kapsayacak biçimde bireylerin davranışlarını toplum yaşantısı ile ilişkilendirir.

Kadın ile erkek arasındaki bahsettiğimiz biyolojik farklılıklar ekseninde meydana gelen sosyokültürel farklar, bireylerin dil kullanımını da etkiler. Aynı dili konuşmalarına, aynı sözcükleri kullanmalarına rağmen kadın ve erkeğin dil kullanımları farklılıklar gösterir. Diller arasındaki farklılıkların temeli farklı dünya görüşüne sahip olmaktan ileri gelir. Sapir bu durumu “*bir toplumun kabul ettiği sözde gerçekler dünyası, bu dilsel toplulukta yaşayan insanların haberi olmaksızın yine o dilsel topluluğun dil alışkanlıkları üzerine kurulmuştur.*” (Zeynel Kıran ve Ayşe Eziler Kıran, 2013:319) şeklinde ifade eder. Bir toplumun dili ile o toplumun ait olduğu kültürün birbiri ile etkileşimi kaçınılmazdır. Dil ile kültürü birbirinden soyutlamak mümkün değildir.

3. DEDE KORKUT ANLATILARINDA DİL-CİNSİYET İLİŞKİSİ

Çalışmamızda irdeleneceğimiz noktalardan biri Dede Korkut ve Korkut Ata adlandırmalarıdır; “*Ata, kavram olarak eril işareti taşısa da, ilk-insan, ön-insan, en-insan tanımlamalarına da karşılık geldiği için, kadını ve erkeği, dolayısıyla kültürel baba ve kültürel ana’yı birlikte işaret eder.*” (Saydam, 2013:98). Bu anlamıyla değerlendirildiğinde her iki cinsiyeti de kapsayıcı olması bakımından önem teşkil eder. Dede Korkut, anlatılarda yüce birey konumundadır; “*İnsan varlığından çok temsil ettiği değerler bütünüyle dikkati çeker. Çünkü Dede Korkut, binlerce yıllık bir oluş deneyimine ait bilgi birikiminin insanlaşmış, kişileşmiş biçimidir ve dünyada var olmak isteyen Oğuz toplumu için yaşamsal öneme sahiptir.*” (Korkmaz 2012:256). Bu sebeple cinsiyet kimliğinin geriliminden arınmışlık söz konusudur. “Dede” sözcük anlamı itibarıyla eril olsa da ifade ettiği anlamlar bakımından cinsiyetsizdir.

Bu çalışmada, *cinsiyet* değişkeninin Dede Korkut Anlatılarının mukaddime bölümü ile Dirse Han Oğlu Boğaç Han boyunda dil kullanımına etkisi tespit edilecektir. Çalışmada kadın dili ile erkek dili arasında görülen farklılıklar toplumsal cinsiyet düzleminde değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1.1. Dede Korkut’un Mukaddimesinde Kadın Tasnifi

Dede Korkut kitabının başında kadınlar konusunda bir tasnif yapılır. Bu sınıflandırmada kadının ev ile olan ilişkisi ve misafirperverliği dayanak olarak alınır. Anlatıcının, eserin henüz giriş kısmında kadınlar için bir tasnif yaparken erkeği bu tasniften muaf tutması ilgi çekici bir noktadır; “*Ozan eydür: Karı-lar dört dürlüdür: Birisi solduran sobdur. Birisi tolduran tobdur. Birisi evün tayağıdır. Birisi nece söylerisen bayağıdır.*” (s.32). İlk olarak anlatıcı, eve gelen misafiri en iyi şekilde ağırladığı için erkeğe böyle bir kadınla evlenmesi için hayır dualarda bulunur. *İvün tayağı* diye niteleyerek böyle kadınları yüceltir;

“Evin tayağı oldur ki yazıdan yabandan eve bir konuk gelse, er adem evde olmasa ol anı yedürür içürür, ağırlar, azizler, gönderür. Ol Ayişe Fatıma soyı-dur. Hanum! Anun bebekleri bitsün, ocağuna buncılayın avrat gelsün.” (Tezcan, 2001:33)².

Dede Korkut Kitabının mukaddimesinden alıntılanan bu cümlede, kendileriyle evlenilmesi öğüt verilen kadınların misafire gösterdiği hürmeti önemser. Ayrıca evde erkek olmasa bile kadın, onun yerini tutabilecek niteliklere sahip olmalıdır. Anlatıcı, erkeği aratmayan ve konuğu en güzel şekilde ağırlayan bu kadınları *evin direği* diye niteleme yaparak olumlar. Böylece kadını evin yani ailenin merkezine koyar. Evin direği demek aileyi bir arada tutan kişi demektir. Bu bağlamda her şey kadının etrafında teşekkül eder. Aileyi ayakta tutan da kadındır. Evin direği olmadığı evin çökeceği gibi kadın kendisine verilen bu rolü gerektiği gibi yerine getiremezse aile dağılır. Aile toplumun en küçük birimi olarak geleceği temsil eder. Kadın aynı zamanda toplumun geleceğidir, toplumu inşa eder. Bu işlevinin bilincinde olan kadından toplumun devamını sağlaması için çocuk beklenir, bu yönde dua edilir.

Solduran sopdur dediği kadın türüne soyunun devam etmemesi için beddua eden anlatıcının bu defa nedeni kadının *nankör*, *şikâyetçi* olmasıdır;

“*Geldük ol-kim solduran sopdur: Sabadañça yerinden örü turur. Elin yüzün yumadın tokuz bazlamaç ilen bir güvlek yağurd gözler, toyınca tıka basa yer. Elin bögrine urur, eydür: “Bu evi harab olası ere varaldan berü dañı karnum toymadı, yüzüm gülmedi, ayağum paşmak, yüzüm yaşmak görmedi der. Ah nolaydı, bu öleydi, birine dañı varaydum, umarumdan yahşı umar olaydı!” der. Anun gibinün hanum, bebekleri bitmesün, ocağuna buncılayın avrat gelmesün.*” (s.33)

Olumsuzlanan kadın türü ilk olarak açgözlüdür. Yetinmeyi bilmeyen kadın aynı zamanda nankördür, sahip olduklarını inkâr ederek eşinin ölmesini ister ve başkısıyla bir evlilik gerçekleştirmeyi düşünür. Dede Korkut anlatılarında kadın ile erkeğin birbirlerine olan sadakati tartışılmayacak bir gerçektir. Bu durum anlatılardaki kadın-erkek ilişkilerinde açıkça görülür. Bu nedenle, kadınların eşinin ölmesiyle birlikte başka bir evlilik düşünmesi sadakatsizlik örneğidir ve beraberinde beddua getirir. Göstermiş olduğu bu sadakatsizlik kadının, uzak durulacak kadın türü olarak görülmesinde etkindir. Ashında nankörlüğün, sadakatsizlik düşüncesinin temelinde yatan neden, nefse hâkim olamayıştır. Nefsine yenik düşen kadın toplumun kendisine verdiği rolden uzaklaşan, dolayısıyla da toplumun geleceğini olumsuz etkileyen kadındır. Aileye ve topluma katkısı olmayan kadın nefesine yenik düşerek toplumun soysuzlaşmasına neden olabilir. Çünkü kadın doğurgan olan, yani soyun devamlılığını sağlayandır. Esasen kadının istenmeyen oluşunun sebebinin nankörlük veya sadakatsizlikle sınırlamak yanlış olacaktır. Onu bu konuma düşüren toplumsal rolünün dışına çıkmasıdır.

Anlatıcının bahsettiği üçüncü kadın türü *tolduran topdur*. Eviyle ilgilenmemesi, evin dışında gezmesi yani sorumluluk bilincine sahip olmaması, kadının soyunun devam etmemesi için beddua almasına sebeptir;

“*Geldük ol-kim tolduran topdur: Depretince yerinden örü turdı. Elin yüzün yumadın obanın ol ucından bu ucına, ol ucına çarpışdurdı, kov kovladı, din dinledi, öyledence gezdi. Öyleden sonra evine geldi. Gördükim ogrı köpek yiğe tana evini birbirine katmış, tavuk kümesine, sığır tamına dönmüş, konşularına çağırur ki: Kız Zaliha, Zübeyde,*

² Çalışmada tespit edilen cümleler, Semih Tezcan’ın *Dede Korkut Oğuznameleri* kitabından alınmıştır. Bundan sonraki alıntılarda yalnızca sayfa numarası verilecektir.

Ürüveyde, Can Kız, Can Paşa, Ayne Melik, Kutlu Melik, ölmege yitmege getmemişidüm. Yatacak yerüm gene bu harab olasıydı. Nolaydı benim evüme bir lahza bakaydunuz. Konşu hakkı Tanrı hakkı deyü söyler. Bunun gibi-nün, hanum, bebekleri bitmesün, ocağuna bunun gibi avrat gelmesün.” (s.33)

Toplumun kadını ev ile ilişkilendirdiği ve evin sorumluluğunu kadına yüklediği görülür. Toplumun bu beklentisini karşılamayan, evini ihmal etmesinin neticesinde karşılaştığı olumsuzlukları başkalarına yansıtan kadın yadırganır. Çünkü parçaya göre toplumun kadından öncelikli beklentisi eviyle ilgilenmesidir. Bu beklentiyi karşılamayan kadından uzak durulması gerekir.

Son olarak nice söyler-isen bayağıdur şeklinde ifade edilen kadınlar da uzak durulması gereken kadınlar olarak yer alır metinde. Bu defa sebep erkeğinin sözünü dinlememesi ve evine gelen misafiri güzelce ağırlamamasıdır.

“Geldük olkim nece söylerisen bayağıdur: Evine yazıdan yabandan bir udlu konuk gelse, er adem evde olsa ana dese ki: “Tur etmek getir, yeyelüm, bu da yesün” dese, “bişmiş etmegün bakası olmaz, yemek gerekdür” avrat eydür: “Neyleyeyim, bu yıkılacak evde un yok, elek yok, deve degirmenden gelmedi” der. “Ne gelürise benim sağruma gelsün” der. Elin götine urur, yönin anaru, erine sağrısın dönderür. Bin söylerisen birisini tuymaz, erün sözünü kulağına koymaz. Ol Nuh peygamberün eşegi aslıdur. Andan dahı sizi, hanum, Allah saklasun, ocağunuza buncılayın avrat gelmesün.” (s.33-34)

Bu tasniften yola çıkarak “karı-koca ilişkisinde karının kadın olarak erdemi boyun eğen tavrından, kocanın erkek olarak onuru ise gücünden kaynaklanmaktadır.” (Boyne, 2011:42) tespitini yapmak mümkündür. Boyun eğmediği noktada kadın istenmeyen, cazip olmayan konuma gelecektir.

Sınıflandırma kadın üzerinden yapılırsa da bu toplumsal öğretilerin kapsayıcılığı yalnızca kadını bağlamaz. Aynı zamanda erkekleri de içine alan bu kurallar bütünü toplumun birlikteliğinin ve devamlılığının sağlanabilmesi için gereklidir. Kadın-erkek arasındaki saygı, sevgi ve bağlılık iki taraflıdır. Toplumu inşa edecek olan ailenin temelinde kadın vardır. Kadın, toplumun geleceği anlamına gelen soyun devamlılığını sağlar.

Mukaddime bölümünde kadın için bir tasnif yapılırken erkek için herhangi bir tasnif yapılmaz. Bu durum bize değişen yaşam şekline rağmen erkeğin toplumsal konumunda herhangi bir değişiklik olmadığını düşündürür. Dilde kadınlardan söz ederken kullanılan sözcük ve deyimler kadınların toplumdaki yerlerini ve durumlarını yansıtır. Bu bölümde kadının aslı görevi ve sorumluluğu evidir. Kitapta yer alan anlatılarda kadının konumuna bakıldığında bu sınıflandırmanın, hâkim anlayışın dışında kaldığı görülür. Mehmet Kaplan, Dede Korkut kitabındaki kadın algısını incelediği bir makalesinde “Türklerde kadın telakkisinin değişmesi bakımından çok dikkate şayan olan bu parçanın halis göçebe Türklere ait olmadığı kanaatindeyiz. Asıl Dede Korkut hikâyelerinde kadının en büyük meziyeti kahramanlık ve annelik duygusu olduğu halde, burada kadın bambaşka bir zaviyeden, misafirperverlik ve ev işi bakımından değerlendirilmektedir.” (Kaplan, 1951:111-112) görüşüne yer verir. Kadın, asıl metinlerde konargöçer yaşam biçiminin gerektirdiği gibi kahramanlık ve cesaret unsurlarını bünyesinde barındırır. Çünkü göçebe Türk kültüründe, yerleşik kültürde var olan korunaklı yaşam yoktur ve kadın da herhangi bir tehlikeye karşı tıpkı erkek gibi kendini koruyabilecek vasıflara sahip olmalıdır. Kadının toplumdaki konumunun mukaddimedede ve asıl metinde gösterdiği bu farklılıklardan yola çıkıldığında Kaplan’ın bu düşüncesinin doğruluğu anlaşılır. Bu parçanın göçebe Türk kültürünü yansıtmadığını savunan görüşü destekler nitelikte olan bir başka nokta, parçada

sözü geçen yiyecek türleridir. Göçebe Türk kültürünü yansıtan anlatılarda, toylarda koyundan koç, deveden buğra, attan aygır kesilir. Ancak mukaddimede bahsedilen yiyecekler un ve un mahsulleridir. Bunlar tarımı gerekli kılar, dolayısıyla da yerleşik toplumun işaretidir.

Gerek toplumsal cinsiyet algısında ve toplumsal rollerde görülen değişiklikler yaşam biçiminde de bir değişiklik olduğuna işaret eder. Kadının evin ve ailenin temeli oluşu, eşine saygısı ve bağlılığı asıl metinlerde de görülen hususlardır. Ancak mukaddimede kadın bunlarla sınırlanır. Yerleşik kültürde kahramanlık, cesaret ve düşmana karşı durma vazifesi erkeğindir. Toplumun kadına biçtiği rol ise evi ile ilgilenmesi, yemek yapması, evine gelen misafiri en iyi şekilde ağırlaması ve kocasının sözünden çıkmamasıdır. Konargöçer yaşantıda ise bu durumun zıddı söz konusudur. Kadın da hareketli yaşamın gerektirdiği gibi kahraman ve atik olmalıdır. İki yaşam biçiminin karşılaştırılmasıyla varılan nokta Kaplan'ın tespitidir.

1.2. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyunda Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Dil Kullanımları

1.2.1. Kadınlardan Söz Ederken Kullanılan Dil

Kadına hitap biçiminden kadının toplumsal konumunu, kendisine verilen değeri belirlemek mümkündür. Dede Korkut anlatılarında kadın bir aşk unsuru değildir, ancak değerlidir ve sevmeye layıktır. Eşi tarafından *başum bahtı*, *ivüm tahtı* olarak nitelendirilen kadının güzel olarak değerlendirilmesi için birtakım ölçütler vardır. Dirse Han'ın eşine seslendiği bölümlerden alıntılanan vücut tasvirleri doğrultusunda bu güzellik ölçütleri hakkında fikir sahibi oluruz. Güzel kadının başlıca özellikleri “uzun boylu, uzun ve siyah saçlı, çatma kaşlı, küçük ağızlı, al yanaklı” olmasıdır.

“Evden çıkub yöriyende selvi boylum
Topuğında sarmaşanda kara saçlum
Kurlu yaya benzer çatma kaşlum
Koşa badem sığmayan tar ağızlum
Güz almasına benzer al yanaklum
Kavunum zireğim dölegüm” (s.36)

Kadın güzelliğinin yanında tıpkı bir erkek gibi ok atıp, kılıç kullanabilir. Gerektiğinde kahramanlık göstererek düşmana karşı savaşır. *Alp bilge* tipi özellikler sergiler; “*kocasının dışarıda yapabileceği hataları da öngörüsü, sakin tavrı ve zekâsı ile çözebilen birisidir. Yol gösterici olması diğer bir özelliğidir*” (Aşkaroğlu, 2013:125). Bu özellikleri ile Dirse Han'ın hatunu, Korkut Ata'nın kadın görünümüdür.

Kadının toplumsal konumunun erkeğin konumu ile yakınlık göstermesi ve günümüz toplumunda erkeğe özgü olarak kabul gören cesaret olgusunu bünyesinde barındırması dil kullanımlarındaki farklılığın önüne geçememiştir. Ayrıca anlatıdaki bu kadın tasvirlerinden yola çıkarak dönemin kadına bakış açısını ve toplumun kadın için uygun gördüğü rolü belirlemek de mümkündür. Erkek kadına seslenirken naif ve hoş sözcükler kullanır. Erkeğin “*başum bahtı*, *evüm tahtı*” (s.36) diye seslenmesi, kadının toplumsal konumunun erkeğin konumuyla denk oluşunu gösterir; “*Kadın erkeğin başının üstünde bir yere sahiptir ve çok derin bir saygı ile evin tahtı, idarecisi, işleri yapan, eğitici, kurucu işlevleri ile anılır.*” (Aşkaroğlu, 2013:128). Bu hitap biçiminden kadının toplum içinde edindiği yer, gördüğü değer okunur. Kadının yapıcı, idare edici yönlerine işaret eder.

Ancak bu yapıcılığa karşın Boğaç Han boyundan alıntıladığımız cümlelerden yola çıkarak kadının toplumda erkeğin bağımlılığında görüldüğünü söylemek yanlış olmaz. Her

ne kadar alp tipine yaklaşan, ok atan, kılıç kullanan ve kahramanlık özellikleri gösteren bir kadın tipi ile karşılaşsak da kadından söz ederken kullanılan sözcükler bu durumu yansıtır. Kadın sosyal yaşam içinde evleneneye kadar **babasının kızı**, evlendikten sonra ise bir erkeğin **hatunu** olarak yer bulabilmiştir. Anlatıcı kadının adını söylemek yerine Dirse Han ile evli olmasını vurgulamış ve kadın, Dirse Han'ın hatunu olarak toplumda kendine yer bulabilmiştir.

“Çağırub **hatunına** soylar, görelüm hanum, ne soylar.” (s.36)

“**Dirse Hanun hatunu** soylamış, görelim ne soylamış.” (s.37)

“Bir ağzı dualı-nun alkışıyla Allahu te'âla bir ayal verdi. **Hatunu** hamile oldu. Bir neçe müddet-den sonra bir oğlan toğurdi. Oğlancuğımı dayelere verdi, saklatdı.” (s.36)

“**Dirse Hanun hatunu** oğlancuğumun ilk avı-dur deyü atdan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdurdi.” (s.41)

Dirse Han ile olan diyaloglarında da bu durum herhangi bir değişiklik göstermez. Kadın, eşiyle diyalog kurarken *babası* ile var olur. Eşi kendisine adıyla değil *soyuyla* hitap eder. Bu hitap biçimi Türklerde soya bağlılığı göstermesi bakımından önem arz eder.

“**Han kızı** yirümden turayınımı? / **Han kızı** sebebini nedür degil mana / Katı kazab ederem şimdi sana.” (s.37)

Bayındır Han'ın düzenlemiş olduğu toyda bir evlat sahibi olmadığı için aşağılanan Dirse Han bu durumun hesabını eşinden bu sözlerle sorar. Erkeğin anatomik olarak güçlü olmasını, kadına karşı bir güç unsuru olarak kullandığı görülür. Erkek için, kadın bir kusura sahipse kendisine öfkeyle hitap edilmesinde ve şiddet içeren cümleler kurulmasında bir sakınca yoktur. Daha önce *başum bahtı ivüm tahtı* diyerek yücelttiği kadının değeri, çocuk doğurmadığında azalır. Soyun devamlılığı için bir çocuk sahibi olmak gerekir. Erkek, çocuk sahibi olamamasının nedenini sorgularken kullandığı sözcüklerle eşine olan öfkelerini dile getirirken ona *han kızı* diye hitap ederek de kadının bireysel varlığını göz ardı edip onu yine bir erkek sayesinde var eder. Önce babasının ve kocasının adıyla var olan kadın bir çocuk doğurduktan sonra da durum değişmez. Babası ve kocasına bir de oğlu eklenir. Kadın, bundan sonra bir de *oğlunun anası* olarak anılacaktır.

Daha önce alıntılanan cümlelerde soya bağlılığın önemi görülür. Evlat sahibi olmak soyun devam etmesi bakımından çok önemli bir durumdur. Bayındır Han'ın ziyafet verirken sarf ettiği “*Oğlı kızı olmayanı Allah te'âla kargayubdur, biz dahı kargaruz*” (s.35) cümlesi bunun önemini belirler. Bir oğul sahibi olmadığı için aşağılanan, onuru kırılan erkek ise bu duruma eleştirel yaklaşmaz, durumu kabullenir. Dirse Han'ı öfkelendiren gördüğü muameleden ziyade buna maruz kalmasının sebebidir. Duruma tepki olarak kadına hiddetlense de bu durumdan yalnızca kadını sorumlu tutmayı kendinin de buna sebep olabileceğini düşündüğü görülür; “*Bu karayıp bana ya benden-dür ya hatundan-dur didi.*” (s.36). Bu yaklaşım toplumsal cinsiyet bağlamında üzerinde durulması gereken bir noktadır. Çünkü toplumda kadının saygınlığında en büyük rol doğurgan olmasıdır. Çünkü anne olması demek toplumun sürekliliği anlamına gelir. Kadının erkeğe çocuk verememesi ise bu saygınlığı zedeler. Ancak anlatıda erkek bu kusurdan kendini de eşit derecede mesul tutar. Yani toplumsal işleyişi sağlayan kurallar yalnızca kadınla ilgili değildir. Erkeği de ilgilendirir ve onun üzerinde de bağlayıcılığı vardır.

“*Hızır oğlana hazır oldı. Üç katla yarasın eliyile sığadı: sana bu yaradan, korhma oğlan, ölüm yokdur. Tağ çiçeği anan südiyle senün yarana melhemdür dedi, gayib oldı.*” (s.43)

Babasının kendisine ihanet ettiğini düşünerek öldürmeye çalıştığı Boğaç Han'ın yarasının şifasının anne sütü olması kadının yaratıcı gücünü ve şifa veren olmasını vurgular.

“Böyle degec kırk ince kız yayıldılar, tağ çiçeği devşirdiler. **Oğlanun anası** dahı emcüğün bir sıkıdı südi gelmedi, iki sıkıdı südi gelmedi, üçüncide gendüye zarb eyledi, kanı toldı, sıkıdı, südile kan karışuk geldi.” (s.45)

Anne ile oğul arasındaki sevgi ve bağlılık kahramanlıkların ortaya çıkmasında etkindir. Çocuğun toplumun geleceğini simgelediği anlatıda kadın güç verici konumdadır. Toplumun inşası kadın elindedir. Kadın geleceği kuran ve onarandır.

1.2.2. Erkeklerden Söz Ederken Kullanılan Dil

Erkek ile kadın arasındaki farkı, biyolojik durumları değil toplumun kadına ve erkeğe biçtiği roller belirler. Bu başlıkta, anlatıda kullanılan dilden yola çıkarak erkeğin o dönem Türk toplumu içindeki konumunu saptamaya çalışacağız. Metin taranıp erkeklerden söz eden cümleler tespit edildiğinde “yiğitlik” erkeklerin bir özelliği olarak karşımıza çıkar. Yiğit'in sözlük anlamına bakıldığında ilk anlamının *delikanlı*, *genç erkek* olduğu görülür. Fakat bu sözcük anlatılarda ikinci anlamıyla yer bulur, *güçlü ve yürekli*, *kahraman*, *alp* anlamlarını karşılar (TDK, 2011:2596).

“*Beg **yigitler** cılasunlar birbirine kuyulan çağda*” (s.35)

“*Alar sabah Dirse Han kalkubanı yerinden örü turub kırk **yigidin** boyına alub Bayındır Hanun sohbetine gelüridi.*” (s.35)

“*Oğlan tahta çıkıdı, babasının kırk **yigidin** anmaz oldu.*” (s.39)

“*Geliün varalum şol **yigidi** tutub getürelüm, ikisini bir yer kâfire yetürelüm didiler.*” (s.46)

“*Oğlan kırk **yigidin** boyına aldı, at depdi, ceng ü savaş etdi. Kiminiün boynun urdı, kimini tutsak eyledi. Babasını kurtardı. Kayıdı gerü döndi.*” (s.48)

Dede Korkut anlatılarında da görüldüğü gibi konargöçer Türk toplumunda erkek, alp tipi özellikler gösterir. *Alp* için sözlüğe bakıldığında “*yiğit*, *kahraman*” (TDK, 2011:104) anlamlarına sahip olduğu görülür. Orhan Şaik Gökyay ise sözcüğün anlamını “*cesur*, *kahraman*, *yiğit*, *babayiğit*, *bahadır*, *pehlivan*” olarak vermektedir. (Gökyay, 2007:163). Erkek yiğit olmak zorundadır. Korunaklı bir yaşam alanı olmadığından erkek her an savunmaya geçebilecek yapıda olmalı ve her durumda cesur davranmalıdır. Alp tipi, erkek kadar kadını da kapsar. Çünkü korunaksız yaşam koşulları her iki cinsi de etkiler.

Kadının eşine hitap şeklinden, ona duyduğu hürmeti ve bağlılığı anlamak mümkündür. Kadınlardan söz ederken kullanılan dil ile ilgili tespitlerde bulunurken Dede Korkut anlatılarında asıl olanın aşk olmadığını dile getirmiştik. Ancak bu, sevginin varlığını inkâr etmez. Kadın kocasına sesleneceği vakit “göz açıp gördüğüm, gönül verip sevdiğim” diyerek eşler arasındaki sevgiyi somutlaştırır. Kadının eşine bağlılığını ve sevgisini ifade eden sözlerin yanında ismiyle de hitap edebildiği görülür.

“*Berü gelgil başum bahtu ivüm tahtı*

Han babamun güyegüsi

Kadın anamun sevgüsi

Atam anam verdügi

Göz açuban gördüğüm

Könül verüb sevdiğüm

A Dirse Han” (s.41)

Kadın ile erkeğin birbirlerine hitap ederken kullandığı sözcüklere bakıldığında söze aynı şekilde başladıkları görülür. Bu durum, kadın ile erkeğin konumlarının toplumun ve birbirlerinin nazarında eş değer olduğunun göstergesidir. Her ikisi de birbirlerine içten bir saygı duymakla birlikte herhangi bir üstünlük kaygısı gütmeyen birbirlerini ailenin ve hâkimiyetin merkezinde konumlandırarak yüceltirler. “*Göz açuban gördüğüm/ Könül virüp sevdiğüm*” eşler arasındaki sadakatin temsidir. Eşe duyulan hürmet sadakati gerektirir. Ayrıca kadının seslenme biçiminden evlenirken ana-baba rızasının gerekli olduğu çıkarımını yapmak da mümkündür.

Toplumun kadından ve erkekten beklentilerinin ortaya konmasında bir diğer dikkat çekici nokta, kadının erkeğe ismiyle seslenmesidir. Günümüz toplumunda, özellikle kırsal kesimde eşlerin birbirlerine ismiyle seslenmesi ayıp karşılanır. Bu durumun temelinde yatan neden saygıdır. Eşlerin birbirlerine ismiyle hitap etmesinin aralarındaki saygıyı zedeleyeceği kanısı hâkimdir. Oğuz toplumunda böyle bir yargının olmadığı görülür.

Daha önce de belirttiğimiz gibi kadın ya da erkek ayrımı gözetmeksizin toplumun bireylerden öncelikli beklentisi *kahramanlık*tır. Erkeğin ad sahibi olabilmesi de göstereceği kahramanlık ve cesarete bağlıdır. Dirse Han oğlu Boğaç Han boyunda da bir kahramanlık örneği sergileyene kadar *Dirse Han'ın oğlançuğu* olarak anılan çocuk, boğayı devirdikten sonra bir ad kazanır;

“*Meger sultanum, Dirse Hanun oğlançuğu üç dahı ordı uşağı, meydanda aşuk oynarlarıdı. Boğayı koyu verdiler, oğlançuklara kaç dediler. Ol üç oğlan kaçdı. Dirse Hanun oğlançuğu kaçmadı.*” (s.38)

Dede Korkut; anlatılarda öğüt verici, yönlendirici bilge kişiliğinin yanı sıra bir de ad koyucu özelliğiyle yer alır. “*Halk arasında sadece çocukların değil, var olan bütün nesnelere adlarının da Dede Korkut tarafından konduğuna inanılır. O halde isimler uydurulmamıştır; kendilerinde saklı olanı bulup çıkarmak ancak hikmet sahipleri için mümkündür.*” (Saydam, 2013:104). Boğadan kaçmayarak cesaretini gösteren çocuğa ad konması için, kendinde var olan cesareti açığa çıkarması, boğayı yenmesi gerekir. Boğaç Han'ın boğayla güreşirken boğayı nasıl yenebileceği üzerine düşünmesi, kuvvetin ancak akıl ile birlik olduğunda anlam kazanacağını vurgular. Zekâ ve kuvvetin birleşimiyle meydana gelen kahramanlık üzerine Dirse Han'ın oğlanlığına Dede Korkut tarafından ad verilir.

“*Oğuz begleri gelüb oğlan üstine yığnak oldular, tahsin dediler. Dedem Korkut gelsün bu oğlana ad kosun, bilesince alub babasına varsun, babasından oğlana beglik istesün, taht el versün dediler.*” (s.38)

Erkeğin baba olarak konumunu ve duruşunu saptayabilmede, Dirse Han'ın kırk yiğidinin Boğaç Han'ı babasına kötüleyip ortadan kaldırmak için kurduğu cümleler önem teşkil eder; “Baba sevgisi koşula bağlıdır; genel kuralı da, “*Seni seviyorum, çünkü beklentilerimi yerine getiriyorsun, görevini yapıyorsun, bana benziyorsun*”dur.” (Fromm, 2013:54). Anne ile oğul arasındaki koşulsuz sevgi bağı baba ile oğul arasında görülmez; “*Babayla olan ilişki çok farklıdır. Anne, doğduğumuz yurttur, doğadır, topraktır, denizdir. Buna karşın baba böyle doğal bir yeri temsil etmez.*” (Fromm, 2013:54). Ana-oğul arasındaki ilişkinin baba açısından değerlendirilmesine katkı sağlayacak bu sözler, baba için esas olanın kendi hâkimiyeti olduğunun bir göstergesi niteliğindedir; “*Baba sevgisinde itaat erdemdir, başkaldırmaksa baba sevgisinden yoksun bırakılmakla cezalandırılan en büyük suçtur.*” (Fromm, 2013:54). Anlatılarda da baba, kendi hâkimiyeti söz konusu olduğunda oğlunu öldürmekte bir sakınca görmez. Hâkimiyetin sürekliliği için esas olan

itaattir. İtaatsizlik sonucu hâkimiyetini yitireceğinden endişelenen baba, çocuğu ölümlü cezalandırmak ister.

“*Kalkubanı, Dirse Han, senün oğlun yerinden örü turdı, gögsi güzel kaba tağa ava çıkdı. Sen var iken av avladı, kuş kuşladı, anasının yanına alub geldi. Al şerabun itisinden aldı içdi, anasıyla sohbet eyledi. Anasına kasd eyledi. Senün oğlun kür kopdı erçel kopdı.*” (s.40)

Oğlunun annesiyle birlik olarak kendisine ihanet edeceğine inandırılan Dirse Han, Boğaç Han'ı ortadan kaldırmak için ava götürür. Fakat Boğaç Han'ın duruma yaklaşımı Türk kültüründe ataya-anaya hürmetin ve bağlılığın göstergesi olarak karşımıza çıkar; “*Babam at segirdişüme baksun sevinşün dir-idi.*” *Dirse Han'ın kırk yiğidin sözüne inanarak oğlunun canına kast etmesi ise, kendi hâkimiyeti söz konusu olduğunda babanın evladını gözden çıkarabildiğinin göstergesidir; “Babanın acımasızlığı şeylerin düzeniyle kayıtsız şartsız uyum halinde olmasıyla annenin anlayışlılığının karşıtıdır.”* (Bourdieu, 2015:93). Anne anlatımın bu bölümünde, ikinci kere yaratıcı güç olarak ortaya çıkar. Erkek anlık hâkimiyet kaygısı güderek hırsına yenik düştüğü halde kadın geleceğe dönük düşündür. Bir kez daha *kurucu* olma özelliğiyle görünür. Toplumsal cinsiyet bağlamında değerlendirildiğinde kadının toplumun geleceğini oluşturma, toplumun sürekliliğini sağlama görevleri ön plandadır. Erkeğin düzen bozuculuğunun karşısında *yapıcı* olarak yer alır.

Bu bölümde, tek gayesi babasına iyi at bindiğini gösterip cesaretini ispat etmek olan Boğaç Han'ın çabalarını Dirse Han'a hainlik göstergesi olarak anlatan kırk yiğidin, kırk namerde dönüşmesini görürüz. Bu durum yiğitliğin yalnızca fizikî güç belirtisi değil aynı zamanda ahlaki açıdan da sağlam bir duruşun ifadesi olduğunu gösterir;

“*Ol kırk namerdler: Dirse Han, görürmisin oğlanı? Yazıda yabanda geyiği kovar, senün önüne getirür. Geyige atariken okla seni urur öldürür. Oğlun seni öldürmedin sen oğlun öldüri görgil dediler.*” (s.41)

Bu noktada Boğaç ile Yunan mitolojisinin bir kahramanı olan Oidipus arasındaki ilişkiye değinmeliyiz. İki kahramanın ortak noktaları anneleri ile olan bağda saklıdır; “*Fiv hükümdarı Laios'a kâhinden gelen haber şöyledir: Öz oğlun seni öldürecek, anasıyla evlenecek. Bu dehşetli haberle sarsılan hükümdar yeni doğmuş olan oğlu Oidipus'u öldürmesini kölesine emreder. Köle, Oidipus' acır, onu sağ bırakır. Laios'a ise emrini yerine getirdiği şeklinde yalan söyler.*” (Abdulla, 2015:267) Boğaç Han Boyunda da Dirse Han'ın kırk yiğidi Dirse Han'a “*Kalkubanı Dirse Han senün oğlun yerinden örü turdı, göksi güzel kaba tağa ava çıkdı, sen var iken av avladı kuş kuşladı anasının yanına alup geldi, al şerabun itişinden aldı içdi, anası-y-ile sohbet eyledi, atasına kasd eyledi, senün oğlun kür kopdı erçel kopdı.*” der. Dirse Han, kırk yiğidine inanır, oğlunu ava götürür, okla vurur ve öldürdüğünü zanneder. Bizi ilgilendiren esas nokta bu durumun, toplumsal cinsiyet kuramlarında adından söz ettiğimiz psikanalitik kuramın önde gelen ismi Sigmund Freud'un toplumsal cinsiyetin kazanımında üç dönemin sonuncusu olan ödipal dönem ile ilişkisidir. Kamal Abdulla *Gizli Dede Korkut* kitabında Dirse Han'ın oğlunun canına kast etme sebebini Oidipus karmaşasıyla açıklar (Abdulla, 2015:267-270). Ancak Erich Fromm, Freud'un Oidipus mitosuna farklı bir yorum getirir. “*Yorumun merkezine cinsellik yerine insanlar arası ilişkilerde çok önemli bir öge olan otorite kavramını koyarak, apayrı bir yoruma gider.*” (Fromm, 1990:213). Boğaç'ın babasına itaati hâkimiyetin bir parçasıdır. Baba bu otoritenin sarsılmasından endişe duyduğu an oğlunu öldürmek ister. Erich Fromm'un Oidipus kompleksine getirdiği yorumla açıklanacak olursa Boğaç ile Dirse Han arasındaki mesele anne kavramıyla ilişkilendirilemez. Bağlamsal olarak

değerlendirildiğinde de okuyucuyu bu düşünceye sevk edecek herhangi bir olay yaşanmamıştır. Freud'un *Oidipus kompleksi* olarak açıkladığı durum çocuğun annesine ilgi duyması ve babasını kıskanmasıyla başlar. Ancak Boğaç Han'ın annesine duyduğu sevgi mutlak sadakat ve vefa duygularıyla açıklanabilir. Anlatının devamında meydana gelen olaylar da bu düşüncemizi haklı çıkarır. Boğaç, babasına düşman kesilmek yerine mutlak itaat duygusu ile hareket eder ve esir düşen babasını düşmanın elinden kurtarır; "*babasının okuyla ağır şekilde yaralanan Boğaç annesi tarafından ölümden kurtarılır ve sonunda kırk yiğitleri öldürür; ama babasının canını bağışlar ve böylelikle babasını komplodan kurtarır ve otoritesini yeniden sağlar.*" (Somay, 2013:27). Böylelikle Oidipus karmaşasının Boğaç Han ile Dirse Han arasındaki meseleyi açıklayamayacağı ortaya konur.

1.2.3. Anlatıda Kadına ve Erkeğe Ait Unsurlar

Bu başlık altında dilde kadına ve erkeğe ait unsurlar irdelenerek toplumsal cinsiyet rolünün dil ile olan ilişkisi ortaya konmaya çalışılacaktır. Anlatıda kadına ve erkeğe ait unsurlar arasındaki farklardan en belirginini oğlu ya da kızı olmayan Dirse Han'ın kara otağa oturtulmasıdır. Bu noktadan yola çıkılıp renklerin ifade ettiği olguları açmılayarak kız ya da erkek çocuk sahibi olmanın ayırt ediciliğini saptamaya çalışacağız.

"*Bir yire ağ otağ, bir yire kızıl otağ bir yere kara otağ kurdurmuşıdı. Kimün ki oğlı kızı yok kara otağa kondurun, kara keçe altına döşen, kara koyun yahnisından önine getirün. Yerise yesün, yemezise tursun getsün demişidi. Oğlı olanı ağ otağa, kızı olanı kızıl otağa kondurun. Oğlı kızı olmayanı Allah te'âla kargayubdur, biz dahı kargaruz, bellü bilsün demiş idi.*" (s.35)

Renklerin farklı kültürlerde ifade ettiği anlamlar da farklılıklar gösterir; Türk kültüründe de renkler toplumun değer yargılarıyla, gelenek ve görenekleriyle şekillenerek farklı anlamlar ifade ettiği görülür. Bayındır Han'ın düzenlediği toyda toplumsal sınıflamaya giderken renklerin kullanılması bu durumu örnekendirir. Dede Korkut'taki "**ak otağ, kızıl otağ, kara otağ**" sınıflandırması, Türk kültüründeki sosyal sınıflandırmayı gösterir.

İlk olarak oğlu kızı olmayanların **kara** renk ile karşılanması meselesi açıklanacak olursa bu rengin bir olumsuzluğun sembolü olduğu görülür. Gökyay, kara sözcüğünü renk anlamının dışında "*kötü, fena, alçak, adi, aşağılık, aşağı tabakadan, uğursuz, bahsız*" (Gökyay, 1973:235) vb. anlamlarıyla alır. Türklerde kara renk "*ezeli karanlık, boşluk, ölüm karanlığı, tahribat, üzüntü, büyü, kötülük ya da ölümlle ilgili mitlerde yer alan tanrılar, karmaşa ortamı, şeytan vb.*" (Çoruhlu, 2011:209) pek çok şeyi ifade eder. Türk mitolojisine bakıldığında da kara rengin kötülüğü simgelediği görülür. "*Yeraltı Tanrısı Erlik tarafından yönetilen kötü ruhlar insanlara hastalık ve ölüm yollarlar. (...) Siyah bir öküz veya ata binip yılanı kamçı gibi kullanan Erlik, kara gözlü, karabaşlı, kara saçlı, çatal sakallı, hayvan azı dişli ve yüzü kan renginde olan bir kişidir.*" (Korkmaz Mehmet, 2012:669). Anlatıyla ilişkilendirildiğinde siyah rengin, bu olumsuz anlamlarından kopmadığı anlaşılır. "*Oğlı kızı olmayanı Tanrı te'âla kargayupdur biz dahı kargaruz demişdür didiler.*" (s.36). Töre gereği oğlu kızı olmayan lanetlenmiştir. Bu durum toplum içerisinde çocuğu olmayışın bir eksiklik, bir kusur olarak algılandığını gösterir.

"*Bayındır Han benim ne eksüklüğüm gördi? Kılıcundanmı gördi, soframdanmı gördi? Benden alçak kişileri ağ otağa, kızıl otağa kondurdu, benim suçum ne oldikim kara otağa kondurdu? didi.*"(s.36)

Bu ifadelerin sıkça tekrar edilmesi de, o dönem içerisinde tabii olan böyle bir olgunun toplumsal kültürde özümsemiş olduğunu ortaya koyuyor. Kara renk ile ifade edilen

anlamlarda soyun devamlılığının önemini de görmekteyiz. Evlatsızlığın kara renk ile ilişkilendirilmesini kara renge yüklenen karanlık ve ölüm, son gibi anlamlarla açıklamak mümkündür. Ölüm, devam eden yaşamın sonudur. Aynı şekilde bir kişinin çocuğunun olmaması soyunun devam etmeyeceği anlamına gelir, bu da ölümlü eşdeğer niteliktedir. Çocuklar toplumun geleceğini temsil eder. Çocuğun olmaması demek toplumun da yok olması anlamına gelir.

Oğlu olan beyler, Bayındır Han'ın buyruğu ile **ak** otağa oturtulur, önlerine ak koyun yahnisi getirilir ve oturmaları için altlarına beyaz keçe serilir. Toplum içerisinde erkek çocuğa verilen değer burada kültürel bir olgu olarak karşımıza çıkar. Erkek çocuk sahibi olmanın **ak** ile temsil edilmesi bu rengin bir itibar ve iktidar göstergesi olarak kullanıldığını belirtir. Anlatıda ak rengin yer alış biçimi, kültür içerisinde bu renge biçilen olumlu anlamın ifadesini ve erkek çocuğa atfedilen değeri ve anlamı ortaya çıkarır. Yaşlılık, tecrübe, arılık, ululuk da beyaz renk ile ifade edilir; “*Ak renk Türklerin en eski millî ve manevî inançlarından kaynaklanan, devleti temsil etmiş bir hükümlerlik sembolüdür.*” (Genç, 1997:13). Ak rengin Türk kültüründe sahip olduğu bu anlamlar göz önünde bulundurulduğunda erkek çocuk sahibi olmanın ak renk ile ifade edilmesi bize *iktidar* sahibi olmayı düşündürür.

Kız çocuğu sahibi olmanın **kızıl** renk ile ifade edilmesi de tesadüfî değildir. Kızıl sembolik boyutta değerlendirildiğinde “*diğer şeylerin yanı sıra çağrıştırdığı rahim, olgunlaşan meyve ve kendini ateşte yok edip küllerinden yeniden doğan Phoenix (Zümrüdüanka) mitiyle, doğurganlık ve yeniden doğuşu simgeler.*” (Wilkinson, 2011:280). Kız çocuğuna sahip olan bireyin kızıl otağa oturtulması ve kız çocuğun kızıl renk ile ilişkilendirilmesi ile soyun devamlılığı açısından kadının gerekliliğine vurgu yapılır. Kızılın bir ara renk olduğu ve birkaç rengin karışımından elde edildiği yorumlandığında bir belirsizlik sembolü olarak kullanıldığı da anlaşılır; “*Kızların farklı boylardan birileri ile evlenmeleri olasılığı, soyun devamının evlenilenin boyuna bağlı olacağı anlamına geleceğinden kızıl renk seçimi bu esnekliği ve tehlikeyi de içinde barındırır.*” (Aşkaroğlu, 2013:127). Kızıl renk; olumlu anlamlara sahip olabileceği gibi geleceğin yıkıcı unsuru olabileceği ihtimalini de içinde barındırır.

Düzenlenen toylarda, verilen ziyafetlerde kesilen hayvanlar önem arz eder;

“*Gene toy edüp atdan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdurmuşıdı.*” (s.35)

Aygır, erkek at; buğra, erkek deve; koç ise erkek koyun için kullanılan adlandırmalardır. Toylarda kırdırılan hayvanların erkek olmaları soyun sürekliliği ile ilişkilendirilebilir. Kadının *yaratıcı güç* olarak benimsendiği toplumda erkek hayvanların kurban edilmesi soyun devamını, kadının doğurganlığını imler.

Anlatıda kadın ve erkek toplumsal cinsiyet düzleminde kırk yiğit ve kırk ince belli kız olarak karşımıza çıkar. İhanet ederek namerde dönüşen kırk yiğit erkek iken kırk ince belli kız onların bozduğunu yapmak için onların karşısında yer alır. Düzeni bozan erkektir, yapıcı olansa kadındır. Boğaç Han'ı toplumun geleceği olarak merkeze aldığımız zaman kırk yiğit geleceği yok etmeye kast eden, kırk ince belli kız ise geleceği onaran olarak anlatıda yer alır. Kırk namerdin fitne ve dedikodu ile öldürmeye çalıştıkları Boğaç'ın dermanı anne sütü ve dağ çiçeğidir. Kırk ince belli kız dağ çiçeği toplayarak şifa verici/yaratıcı güce ortak olurlar. Toplumsal kuralların işleyişinin ve toplumun geleceğinin yapıcı unsuru olarak var olurlar. Kırk namert; bireysel çıkarlarına öncelik vererek toplumsal menfaati ötekilerken kırk ince belli kız bu duruma “dur” diyen tarafta yerlerini alırlar. Kırk ince belli kız toplumsal huzur ve barış temsil ederken kırk namert yıkımı temsil eder.

1.2.4. Kadın ve Erkeklerin Dil Kullanımları

1.2.4.1. Erkeğin Kadına Karşı Tutumunun Dilde Görüngüsü

Erkeğin kadına sevgisi ve bağlılığı anlatıda açıkça görülür. Kadına hitaben söylediği güzel sözler ve sıfatlar bu sevgi ve bağlılığı gösterir. Erkek, yaşadığı olumsuzlukları eşiyile paylaşmaktan ve ondan akıl almaktan sakınmaz. Çünkü Dede Korkut anlatılarında kadın salt bir aşk unsuru değildir. Kadın, erkeğin yalnızca hayat arkadaşı değil aynı zamanda yoldaşı ve en büyük destekçisidir. Bu sebeple olan biteni kendisiyle paylaşmayı hak eden bir birey konumundadır. Yeri geldiğinde akıl danışılır, yol göstermesi beklenir kadından.

“Çağırub *hatunına* soylar, *görelüm hanum ne soylar:*

Berü gelgil başum bahtı evüm tahtı (...)

Görür misin neler oldı” (s.36)

Bayındır Han’ın toyundan evlat sahibi olmadığı için boynu bükük dönen Dirse Han’ın bu durumun müsebbibi olarak eşini görmemesi, dönemin kadına bakış açısının bir yansıtıcısı konumundadır. Dirse Han kusuru yalnızca kadında aramaz. Aynı zamanda kendisini de sorumlu tutar. Ancak konuşmanın devamında bu anlayışlı tutumu, yerini öfkeye bırakır. Başından geçenleri anlatmak için söze başladığında hoş sözlerle kadınına yaklaşan Dirse Han’ın söylemlerinin yerini olumsuzluk ve şiddete bıraktığı görülür. Başlangıçta başum bahtı ivüm tahtı olan kadın artık yalnızca Han kızıdır. Fakat içindeki öfkeye rağmen kadının değeri değişmez ve yeni bir eş düşüncesini aklına getirmez. Bu da kadına verilen kıymeti ortaya çıkarır nitelikte bir tutumdur. Toplumun evlilikte sadakat duygusunu yalnızca kadına mal etmediği, eşler arasında eşitlik gözettiğinin göstergesidir.

Ancak kadın ne kadar kıymetli olursa olsun erkeğe göre zayıftır; “*Tür olarak erkekler kadınlardan daha büyük yapılı oldukları için, onların kadınlar üzerinde baskın olduğu fikri kabul görmektedir.*” (Reiter, 2014:22). Bu sebeple kadın, itaatkâr olmak zorundadır. Aksi halde şiddet ve tehdit dolu cümlelere maruz kalacaktır; “*Karı koca ilişkisinde karının kadın olarak erdemi boyun eğen tavrından, kocanın erkek olarak onuru ise gücünden kaynaklanmaktadır.*” (Boyne, 2011:42). Boğaç Han boyunda karı-koca arasındaki konuşmalar bu duruma örnek gösterilebilir:

“*Han kızı, yerümden turayınmı?*

Yakanıla boğazundan tutubanı

Kaba ökçem altına salayınmı

Kara polat uz kılıcum elüme alayınmı?

Öz gevdenden başunı keseyinmı?

Can tatlusın sana bildüreyinmı?

Alca kanun yer yüzüne dökeyinmı?

Han kızı, sebebini nedür degil mana,

Katı kazab ederem şimdi sana!” (s.37)

Kadın ile erkek arasında bir karşılaştırma yapıldığı vakit kadının erkekten güç bakımından zayıf olduğu görülür. Fakat toplumun geleceği söz konusuysa kadının erkeğe karşı çıktığı görülür. Söz konusu toplumun geleceği olduğunda kadın söz sahibidir, akıl danışılan bir mercidir. Dirse Han evlat sahibi olamamasının öfkesini kadına çıkararak göstermesine karşın bu durumda ne yapacağını da yine kadına danışır. Kadın öğüt verici konumdadır.

“*aydur: Hay Dirse Han, bana kazab itme, incitüp acı sözler söyleme, yeründen örü turgıl, ala çadırın yer yüzüne dikedürgil, attan aygır, deveden buğra, koyundan koç*

öldürgil, İç Oğuzun, Taş Oğuzun beglerin üstüne yığnak etgil. Aç görsen toyurgul, yalnızca görsen tonatgil, borçluyu borcından kurtargil, depe gibi et yığ, göl gibi kıımız sağ-dur. Ulu toy eyile, hacet dile, ola kim bir ağzı dualının alkışıyla Tangrı bize, bir müsülman 'ayal vere dedi.'" (s.37)

Erkek kadından aldığı bu öğütle hareket eder. Bu durum anlatıcı tarafından şöyle ifade edilir: "*Dirse Han dişi ehlinün sözi-y-ile ulu toy eyledi, hâcet diledi.*" (s.5). Erkek kadın arasındaki iletişimi sadece eşler arasındaki konuşmalardan yola çıkarak değerlendirmek doğru olmaz. Çünkü anlatıda erkek sadece eş olarak değil aynı zamanda bir evlat olarak da karşımıza çıkar; "*Eşit kişiler arasında gerçekleşen insan sevgisiyle cinsel sevginin aksine, anneyle çocuk arasındaki ilişki yapısı gereği eşitsizlik ilişkisidir, taraflardan birinin yardımı ihtiyacı vardır, diğeri bu ihtiyacı karşılar. Bencil olmama özelliği nedeniyle anne sevgisi en yüce sevgi türü, duygusal bağların en kutsalı olarak kabul edilir.*" (Fromm, 2013:63). Bu kutsiyetin yansıması olarak oğul, annesinin sözüne, onu asla kırmayacak kadar değer verir. Aynı şekilde anne de oğlunu çıkarsız ve karşılık beklemezse sever. Sevgi, anne ile oğul arasında doğal bir bağıdır. Bu bağ; ava oğluyla gidip yalnız dönen Dirse Han'a oğlunu soran *annenin* yanıt alamayınca kırk ince belli kızı alarak oğlunu aramaya koyulmasında ve yaralı bulduğu oğlunun yarasına ancak kendi sütünün şifa olacağını öğrenince kendine acı vermek pahasına oğlunu ölmekten kurtarmasında apaçık bir biçimde görülür.

1.2.4.2. Kadının Erkeğe Karşı Tutumunun Dilde Görüngüsü

Erkeğin kadına hitap ederken kullandığı naif sözcükleri kadının erkeğe karşı söylemlerinde de görmek mümkündür. Temel unsur aşk olmasa da kadın ve erkeğin birbirlerine yaklaşımlarında sevginin ve aynı ölçüde saygının izlerine rastlanır.

Kadının erkeğe karşı tutumu saygılı olmakla birlikte, kadın yeri geldiğinde erkeğin karşısına dikilecek cesarete sahiptir. Oğuz toplumu kadından haksızlık karşısında susmasını değil bilakis haksızlığa karşı mücadele etmesini bekler. Anlatıda kadının erkeğin karşısında yer alma sebebi de dikkat çeker. Her durumda saygısından ve bağlılığından taviz vermeden duran kadın, söz konusu evlat olduğu vakit erkekten hesap sormakta tereddüt yaşamaz:

"Yumurlanub yerinden örü turdı. Kırk ince kızı boyına aldı. Dirse Hana karşı vardı. Kapak kaldırdı, Dirse Hanun yüzüne bakdı. Sağılan solına göz gezdirdi, oğlancuğunu görmedi." (s.41)

Oğlunun başına bir iş gelmesinden ve ölmesinden endişelenen anne eşinin karşısında yer alarak acısını dile getirir; "*Kesilsün oğlan emen süd tamarum yaman sızlar. Yalunuzca oğul görünmez bağrum yanar*" (s.42). Daha önce de belirttiğimiz gibi anne ile evlat arasındaki sevgi karşılıksız, doğal bir sevgidir. Oğlu ile ilgili tehlikeli bir durum söz konusu olduğunda kadın anne olarak her türlü fedakârlıkta bulunmaya razıdır; "*Kara başum kurban olsun, oğul sana*" (s.44). Boğaç'ın annesi gerekirse Han babasına gidip durumu anlatmaya, kahramanca düşmanın karşısına çıkıp ölmek pahasına da olsa oğlunun yolundan dönmemeye kararlıdır. Kadının özelliği "*sadece çok iyi çocuk yetiştirmek değil, yetiştirdiği çocukların geleceğini sosyal olarak kurmak, onların başına gelebilecek pek çok beladan içgüdüleri ve koruyucu kimliği ile onları korumaktır.*" (Aşkaroğlu, 2013:125). Çünkü çocuk toplumun geleceğidir ve kadın o geleceği kurmak, derlemek, devam ettirmekle yükümlüdür. Önce çocuk doğurarak soyun devamını sağlayan kadın daha sonra tehlike altındaki çocuğu kurtararak aslında geleceği korur, sürekliliği sağlar. Kadın, erkeğin yaptığı hataları düzelterek, erkeğin yıktığını yeniden kurarak belli noktalarda erkekten daha üstün

bir konuma erişir. Bilge kişiliği ile erkeği ve toplumu yönlendiren kadın Dede Korkut'un kadın görünümüdür.

Kadının bu bölümdeki söylemlerinde de anne-oğul ilişkisini görmekteyiz.

“Yalnız oğul haberin a Dirse Han, degil mana!

Karşu yatan Ala Tağdan bir oğul uçurdunısa degil mana

Kanın akan yügrük sudan bir oğul akıtdunısa degil mana

Aslanıla kaplana bir oğul yedürdünise degil mana

Kara tonlu azgun dinlü kâfirlere bir oğul aldurdunısa degil mana!

Han babamun katına ben varayım

Ağır hazine, bol leşker alayın,

Azgun dinlü kafire ben varayım,

Yaralanub kazılık atumdan enmeyince

Yenümile alca kanum silmeyinçe

Kol bud olub yer üstine düşmeyince,

Yalnız oğul yollarından dönmeyeyim

Yalnız oğul haberin, a Dirse Han, degil mana

Kara başum kurban olsun bu gün sana!” (s.42-43)

Anlatı bağlamsal olarak değerlendirildiğinde kadının cesaretinin yanında affedici olma özelliği dikkat çeker. Dirse Han tarafından öldürülmeye çalışılan Boğaç Han'a babasını esaretten kurtarması için telkinlerde bulunur. Durumu oğluna anlatarak babasına kıymamasını ister.

“Meğer sultanım, Dirse Hanun hatunı bunu tuymış, oğlançuğına karşı varub soylamış, görelüm hanum ne soylamış: Görir misin ay oğul neler oldu? Sarp kayalar oynanmadın yer obrıldı. Elde yağı yoğiken senün babanun üstine yağı geldi. Ol kırk namerd babanun yoldaşları babanı tutdılar, ağ ellerin ardına bağladılar, kıl sicim ağ boynuna takdılar, Gendüler atlu, babanı yayak yöritdiler, alubanı kanlu kâfir ellerine yöneldiler. Canum oğul, kalkubanı yeründen öri turgıl, kırk yigidiün boyuna algıl, babanı ol kırk namerdden kurtargıl, yörü oğul, baban sana kıydıyısa sen babana kıymagıl didi.” (s.45-46)

Boğaç Han annesinin bu isteğini geri çevirmez; *“Oğlan anasının sözün sımadı.”* (s.46). Bunun ardında iki neden yatar. İlki, anneye duyulan sınırsız sevgidir. İkincisi ise babaya karşı duyulan vefa duygusudur. Vefa duygusu gerek annenin tutumunda gerekse Boğaç Han'ın tutumunda kendini gösterir. Anlatıdaki anne-baba-oğul üçgeni değerlendirildiğinde Freud'un Oidipus kompleksinin bu anlatıyı açıklayamayacağı da ortaya çıkar. Çünkü Boğaç, kendini öldürmek istemesine rağmen babasına karşı düşmanca bir tutum sergilemez. Annesine karşı duyduğu sevgiyi de cinsellikle açıklamak mümkün değildir. Bu sevgi anneliğin kutsiyetiyle ilgilidir. Oidipus kompleksini Fromm'un bakış açısıyla ele aldığımızda da durum değişmez. Fromm'a cinsellik yerine baba-oğul arasındaki rekabetin merkezine otoriteyi koyar. Ancak Dirse Han oğlu Boğaç Han Boyu'nda bu anlamda bir rekabetin izine de rastlanmaz. Boğaç Han, babasına karşı sınırsız bir itaat duygusuyla bağlıdır. Babasını kırk namerdin elinden kurtarması bu duygunun yansımaları niteliğindedir.

SONUÇ

Çalışmada Türk kültür araştırmalarına kaynaklık eden Dede Korkut Anlatılarının *mukaddime* bölümü ve *Dirse Han oğlu Boğaç Han Boyu* taranarak kadın ve erkek söylemleri ile anlatıda kadını ve erkeği çağrıştıran unsurlar tespit edilmiş, elde edilen veriler belirlenen başlıklar altında çözümlenerek toplumsal cinsiyet rollerinin dil kullanımına etkisi saptanmaya çalışılmıştır. Bir ulusun yaşantısı ile dil kullanımını arasında iki yönlü bir etkileşimin var olduğunun ortaya konduğu çalışmada, Oğuz toplumunda kadının ve erkeğin toplumsal konumlarının kullanılan dile yansıdığı sonucuna varılmıştır.

Mukaddime bölümü ile Boğaç Han boyu arasında bir karşılaştırma yapıldığında iki metnin aynı döneme ait olmadığı anlaşılır. Mukaddime bölümünde izlerine rastlanan yerleşik yaşam kültürünün kadının toplumsal konumunda da değişikliğe yol açtığı görülür. Kadını ailenin merkezine koyarak toplumun kurucusu olarak belirleyen mukaddime bölümünde dört tür olarak tasnif edilen kadının değerlendirildiği ölçütlerin tümü evi ile ilgilidir. Kadını yalnızca ev ile ilişkilendiren mukaddime bölümünün aksine asıl metinde kadının toplumun her alanında var olduğu görülür. Metin boyunca söz sahibi, yol gösterici olarak varlığını sürdürür. Bu değişkenlikte en etkili unsurun değişen yaşam koşulları olduğu görülür.

Kadın ile erkeğin birbirlerine hitap ederken kullandıkları seslenme sözcüklerinin benzerlik göstermesi, iki cinsiyetin toplumsal konumlarının denk olduğuna işaret etmesi bakımından önemlidir. Ancak kadının ve erkeğin birbirlerinden ayrıldıkları noktalar da mevcuttur. Bu farklılıkları dil kullanımlarında da görmek mümkündür. Kadın, anlatıda *anne* olarak geniş bir biçimde yer bulur. Fakat erkekte, hâkimiyet kaygısı babalığın önüne geçer. Kadının anne olarak hassasiyeti dil kullanımına da yansır. *Eş* olarak naif ve sakin söylemlerin sahibi olan kadın, *anne* olarak sert ve otoriterdir.

Toplumun değer yargılarının dildeki görünüşüne kırk yiğit/namert kavramlarında rastlanır. Kırk *yiğidin* kırk *namerde* dönüşmesi meselesinde sebep ihanet ve dedikodudur. Bu olgular toplumda hoş karşılanmayan iki durumdur. Sadakat gösterdiği zaman *yiğit* olarak anılan kırk kişinin ihanetlerinin ardından *namert* olması, toplumun inançlarının, önem verdikleri olguların dil kullanımına da yansıdığı en açık göstergelerinden biridir.

Metnin taranması sonucu tespit edilen kadını ve erkeği çağrıştıran sözcükler "*anlatıda kadına ve erkeğe ait unsurlar*" başlığı altında incelenmiştir. Başlık altında değerlendirilen sözcüklerden yola çıkarak kadının ve erkeğin toplumsal konumu ve cinsiyet rolleri belirlenmiştir. Toplumsal cinsiyet rolleri, o toplumun yaşantısı değişkenlik gösterir ve bu değişiklik dil kullanımlarında da etkili olur. Toplumsal cinsiyet rollerinin dil ile olan ilişkisinin irdelendiği ve anlatıda kullanılan dilden hareketle kadının ve erkeğin toplumsal konumlarının belirlenmeye çalışıldığı bu çalışmada elde edilen veriler ışığında Oğuz toplumunun kadına ve erkeğe biçtiği rolün denk olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKLAR

- ABDULLA, Kamal. (2015). *Gizli Dede Korkut* (Ali Duymazakt.). İstanbul: Ötüken.
- AKARSU, Bedia. (1984). *Wilhem von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- AKSAN, Doğan. (2015). *Her Yönüyle Dil*. Ankara: TDK.
- AŞKAROĞLU, Vedi, (2013). "Dede Korkut Hikâyelerinden Dirse Han Oğlu Buğaç Han Anlatısı Üzerine Simgesel / Arketipsel Bir Çözümleme", *Dergi Karadeniz*, S.17, ss. 120-132.

BOURDİEU, Pierre. (2015). *Eril Tahakküm* (Bediz Yılmaz Çev.) İstanbul: Bağlam.

BOYNE, Roy, (2011). *Foucault ve Derrida'da Feminizm ve Ayırım* (Ayşe Banu Karadağ Çev.) İstanbul: Sel.

CHODOROW, Nancy, (2007). *Duyguların Gücü* (Jale Özata Dirlikyapan Çev.) İstanbul: Metis.

ÇORUHLU, Yaşar, (2011). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalıcı.

DAĞABAKAN, Fatma Öztürk, (2012). "Toplumdilbilimsel Bir Kavram Olarak Kadın-Erkek Dil Ayırımına Türkçe ve Almanca Açısından Bir Yaklaşım", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 87-106.

DEMİRCİ, Kerim, (2014). *Türkojoloji İçin Dilbilim*. Ankara: Anı.

DÖKMEN, Zehra, (2015). *Toplumsal Cinsiyet*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

ERCAN, G. Songül; YAĞCIOĞLU, Semiramis, (2007). "Gazete Köşe Yazılarında Kaçınma Kullanımı ve Cinsiyet İlişkisi". *Dilbilim Araştırmaları*, 1-16,

ERGİN, Muharrem, (1969). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

ERGİN, Muharrem, (2009). *Dede Korkut Kitabı*, c.1, . Ankara: TDK.

FROMM, Erich, (1990). *Rüyalar Masallar Mitoslar*, (Aydın Arıtan Çev.) İstanbul: Arıtan.

FROMM, Erich,(2013). *Sevme Sanatı* (Özden Saatçi Karadana Çev.) İzmir: İlya.

GENÇ, Reşat, (1997). *Türk İnanışları ile Millî Geleneklerinde Renkler ve Sarı-Kırmızı-Yeşil*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.

GIDDENS, Anthony, (2012). *Sosyoloji* (Cemal Güzel Yay. Haz.) İstanbul: Kırmızı.

GÖKYAY, Orhan Şaik, (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

İMER, Kâmile, (1990). *Dil ve Toplum*, İstanbul: Gündoğan.

İMER, Kâmile; KOCAMAN Ahmet; ÖZSOY, A. Sumru, (2013). *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

KAPLAN, Mehmet, (1951). "Dede Korkut Kitabında Kadın", *Türkiyat Mecmuası*, c.9, 99-112.

KARAAĞAÇ, Günay, (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK.

KIRAN, Zeynel; EZİLER KIRAN, Ayşe, (2013). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Seçkin.

KORKMAZ, Mehmet, (2012). *Mitoloji Sözlüğü*. Ankara: Alter.

KORKMAZ, Ramazan, (2012). "Arketipsel Sembolizm Açısından Dede Korkut Anlatılarındaki Yüce-Birey ve Alp-Bilge Tipi", *Şerif Aktaş'a Armağan*, 255-262.

KÖNİG, Güray Çağlar, (1992). "Dil ve Cins: Kadın ve Erkeklerin Dil Kullanımı". *Dilbilim Araştırmaları*, 25-36.

MARSHALL, Gordon, (1999). *Sosyoloji Sözlüğü* (Osman Akınhay, Derya Kömürcü Çev.)Ankara: Bilim ve Sanat Yay.

REITER, Rayna, (2014). *Kadın Antropolojisi*. (Bürge Abiral Çev.). Ankara: Dipnot.

RİFAT, Mehmet,(2008). *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergibilim Kuramları*, c.2. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

SAKAOĞLU, Saim, (1998). *Dede Korkut Kitabı*, c.1. Konya: Selçuk Üniversitesi Yaşatma ve Geliştirme Vakfı Yay.

SAYDAM, Bilgin, (2013).“Korku’(t) Ata”. *Suret*,S.2, 95-123.

SOMAY, Bülent, (2013).“Doğu’da ve Batı’da Baba İşlevi”. *Suret*, S.2, 17-35.

TEZCAN, Semih, (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: YKY.

TDK, (2011). *Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK.

VARDAR, Berke, (2001). *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*. İstanbul: Multilingual.

WILKINSON, Kathryn, (2011). *Kökenleri ve Anlamlarıyla Semboller & İşaretler/Binlerce Yıllık Görsel Bir Yolculuk* (Seda Toksoy Çev.) İstanbul: Alfa.